

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA GENEZEI RAPORTURILOR FEUDALE ÎN TRANSILVANIA ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DE LA ALBA IULIA

de RADU HEITEL

Din anul 1968 și pînă astăzi, săpăturile efectuate la catedrala romano-catolică din Alba Iulia au reușit — între altele — în cadrul unei suite stratigrafice care, cel puțin în linii mari, poate fi considerată drept în mare măsură clarificată, să descopere și identifice o serie de vestigii arheologice aparținînd unor orizonturi culturale ce corespund secolelor II—VI, VIII—X și XI—XII.

Prezentul articol supune discuțiilor o primă încercare de a explica și interpreta din punct de vedere istoric o anumită situație arheologică, situație care, în funcție de datele ce le oferă și în sensurile în care pot fi ele interpretate, vine, după părerea noastră, să situeze pe noi baze cercetările privind una din temele majore aparținînd problematicii istoriei genezei feudalismului pe teritoriul Transilvaniei — problema existenței unei formațiuni social-politice autohtone romanice în zona bazinului mijlociu și superior al Mureșului.

Deci, în accepția noastră actuală privind cercetarea în acest domeniu, ceea ce am vedea în primul rînd necesar de rezolvat ar fi problema existenței, subliniem, și în sec. al X-lea, a unei formațiuni politice în cadrul căreia au evoluat — sau nu au mai evoluat în sensurile inițiale — formele de organizare social-politică și de cultură specifice tradițiilor populației romanice autohtone.

Situația arheologică la care ne-am referit mai sus, în cadrul căreia s-au aflat — și de așteptat să se mai afle în condiții inedite pînă acum arheologiei transilvănene — posibilitățile și datele necesare studierii în mod direct a unor raporturi de ordin cultural dintre un orizont arheologic atribuit sec. VIII—X și un altul datat în sec. XI—XII, se constituie în prezent drept un nou și deosebit de important izvor de natură arheologică. Acceptat ca atare și judecat în funcție de toate implicațiile sale previzibile el vine să deschidă noi și largi perspective cercetărilor ce vor trebui să se angajeze din nou, și pe planuri mai largi, să încerce clarificarea și o înțelegere autentică, sub toate aspectele sale, a fenomenului istoric petrecut în jumătatea de sud a Transilvaniei în sec. VIII—X și XI—XII.

În continuare, în primul rînd, vom încerca să exprimăm în mod sintetic, stricto-sensu arheologic, situația definită mai sus. Secționate de fundațiile a două monumente eclesiastice din sec. al XI-lea, sau atinse de gropile unor morminte dateate în cursul sec. al XII-lea, s-au aflat umpluturile și resturile unor locuințe (semi-bordeie) arse prin incendiere.

Atribuirea acestei așezări populației autohtone romanice ne-a fost fără rezerve impusă de faptul că cele mai recente elemente de cultură materială care-i aparțin, și ca atare sînt în măsură să ne determine a accepta scara unei cronologii relative,

iar în cazul de față și o unică atribuire de ordin etnic, s-au dovedit a nu fi altceva decît o serie de elemente caracteristice unor faciesuri aparținînd, fără îndoială, *culturii Dridu*.

Pentru a determina însă într-o și mai mare măsură înțelegerea aspectului arheologic al situației în discuție, precizăm și o altă serie de condiții ce au condus la identificarea ei, condiții, în actualul context, revelatoare.

Astfel, elementele arheologice din nivelurile sau straturile ce suprapun resturile așezării, relația de ordin stratigrafic dintre mormintele datate în sec. al XII-lea și monumentele amintite, tipul și evoluția acestor monumente, ca atare, precum și datele de ordin istoric aflate la îndemînă, toate acestea au impus, și în acest caz fără rezerve, integrarea lor într-un orizont cultural care, în această epocă, în Transilvania, se dovedește a fi *caracteristic în primul rînd populației maghiare*, și apare concomitent cu o serie de elemente culturale tradiționale aparținînd populației romanice autohtone.

Incheierea cu caracter asertoric dată precizărilor de imediat mai sus se mai sprijină însă și pe identificarea — în cadrul situației ale cărei consecințe pe planul interpretărilor de ordin istoric ne preocupă acum — a unui alt fenomen de ordin cultural, arheologic, cuprinzînd și el semnificații deosebite, și anume: în seria elementelor ceramice descoperite în condiții asigurate arheologic în cadrul orizontului datat în sec. XI—XII, elementele caracteristice și care individualizează cultura Dridu dispar, aproape, în mod complet. Drept caracteristice devin acum acele elemente care, în Transilvania, sînt în mod obișnuit recunoscute sub denumirea de *tipul Ciugud*, tip ce în ultimă analiză constituie și el un facies cultural provincial bizantin.

Cu alte cuvinte „tipul Ciugud“ nu mai poate fi datat ca pînă acum „în sec. X—XII“¹ și, mai ales, nu mai poate fi o pînă acum considerat fără rezerve, în mod *global*, drept un produs al procesului de continuitate culturală caracteristic populației romanice autohtone, ci între purtătorii lui apar în această epocă și maghiarii pătrunși în Transilvania.

Revenind la arheologia așezării autohtone ținem din capul locului să mărturisim faptul că, pînă astăzi, nu sîntem încă în posesia nici unei dovezi sigure care să poată constitui un *terminus postquem*, sau unul prezentînd valori apropiate de absolut, pentru a putea data — așa după cum o facem în una dintre actualele noastre ipoteze de lucru — spre sfîrșitul sec. al VIII-lea sau în sec. al IX-lea începuturile așezării autohtone.

Totuși, oricum, pe baza numai și a celor amintite pînă acum dintre seria documentelor arheologice descoperite la Alba Iulia și continuînd pe căile și în sensurile în care le-am comentat pînă aici, credem că, fără a risca să comitem o eroare fundamentală, putem avansa următoarea concluzie: dacă un atît de dorit *terminus postquem* absolut pentru a data începuturile așezării autohtone lipsește încă, dacă, deocamdată, nu sîntem în posesia tuturor elementelor necesare unei ample și edificatoare dezbateri privind procesul evoluției faciesului cultural Dridu pînă la limita de timp superioară, maximă, postulată mai sus, în schimb, datarea orizontului cultural structurat de maghiari începînd cu sec. al XI-lea constituie de acum înainte, într-un anumit sens, un imuabil *terminus antequem*, de uzitat fără rezerve în cercetările și discuțiile privind, în general, arheologia epocii de care ne ocupăm².

¹ Cf. G. Anghel, în „Apulum“, VII/1, 1963, p. 469.

² În acest sens, ultimele cercetări efectuate de noi, sau de alți specialiști în domeniu, în sudul Transilvaniei au confirmat unele dintre ipotezele noastre publicate în „Revue roumaine d'histoire de l'art“, ser. B.A., 2, t. IX, 1972.

Din punct de vedere istoric, constituirea orizontului cultural maghiar în toate formele — unele majore —, în care a fost sesizat, nu poate fi în mod plauzibil explicată decât atunci când acceptăm apariția lui drept o consecință directă a ceea ce pare să fi fost deosebit de energica intervenție armată a regelui Ștefan I al Ungariei, din anul 1003, în sud-vestul Transilvaniei intercarpatice³.

Dacă, judecând această campanie în lumina experiențelor istoriei, lăsăm de parte motivele oficiale invocate de curtea de la Alba Regia pentru a-și justifica acțiunile — necredința ducelui Gyula —, atunci ne aflăm imediat în fața motivului ei real. Hotărîrea de a desființa total — de fapt — un mic stat, stat aflat atunci în continuă evoluție spre formele clasice ale organizării social-politice feudale și ale cărui acțiuni pe plan extern trebuie să fi devenit inacceptabile curții arpadiene. Inacceptabile nu numai pentru moment, ci și — ceea ce nouă ni se pare mai mult decât plauzibil — pentru viitoarele planuri elaborate — desigur sub anumite influențe — de regele Ștefan, planuri privind integrarea organizată a „țării de peste pădure” între posesiunile noului regat. Sub anumite influențe, întrucît coroana lui fusese recunoscută — și ca atare devenise sacrosanctă — de forța politică, care, contribuind într-o atît de largă măsură la crearea pe harta Europei medievale a unui nou tron, contribuia acum în aceeași măsură la elaborarea politicii lui. Este vorba de acea forță, care, timp de secole, va reuși să influențeze în mod direct destinul acestui regat, biserica romană, biserică avînd de altfel aproape de la bun început dorința, oficializată după anul 1054, de a deveni „catolică”.

Dar faptul că noul regat a avut de-a face în statul incipient feudal al lui Gyula cu unul dintre cei mai ređutabili adversari ai săi nu o dovedește atît izvorul scris, cît arheologia atunci cînd descoperă tocmai aici, în locul de reședință a ducelui, cea mai veche construcție eclesastică de epocă maghiară. Și, mai mult, atunci cînd prin alte descoperiri stabilește — conducînd astfel la explicarea lor — motivele pentru care acest loc și nu altul devine și va rămîne veacuri centrul unuia dintre primele episcopate ale regatului Ungariei.

Construirea unui astfel de monument în condițiile date a avut cert și o valoare de simbol. Și dacă o înțelegem în acest sens, avînd în vedere și rolul deosebit de complex pe care-l deține organizarea eclesastică în procesul de structurare a unei societăți feudale, atunci putem să ne întrebăm dacă gestul ca atare, petrecut, subliniem din nou, aici și nu în alt loc, nu ne descoperă astăzi intențiile ascunse de atunci de a desființa în mod complet tradițiile și autoritatea unor monumente ale populației romanice, de tradiție bizantină, anterioare epocii lui Ștefan, monumente conservînd alte valori, valori care, în ultimă analiză, reprezentau o societate cu ale cărei concepții și cerințe nu mai putea fi de acord regele arpadian. Aceasta deoarece, în mod obiectiv, acest rege exprima prin toate acțiunile sale necesitățile noului stat din Cîmpia Pannonică. Vom vedea undeva mai jos că avem suficiente motive de a interpreta aceste acțiuni în acest mod și nu altfel.

Pe mai departe însă, pentru a putea determina o și mai completă înțelegere în judecarea actualelor noastre opinii și a căilor spre care se orientează viitoarele

³ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XI : *Cronica pictată de la Viena*, București, 1937, p. 32 (XXXVII : Sanctus rex Stephanus (40) pugnat cum Gyula duce Transilvano) ; Emericus Szentpétery, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I (1937) și II (1938) — *Anonymus Gesta Hungarorum*, cap. XXIX și XVII ; Simon de Keza, cartea II, cap. II, 7 ; *Chronicon Heinrici de Múgeln*, cap. 14 și 19 ; *Chronicon Monacense*, cap. 11 și 29 ; *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. XV și XXXVII ; *Chronicon Posoniense*, cap. 28 și 46. Evenimentul se află confirmat și în izvoare germane — *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, V, p. 92 și XX, p. 790.

noastre cercetări, vom încerca să redăm în câteva cuvinte situația arheologică a orizontului cultural datat în sec. XI—XII, cu acest prilej precizînd și mai exact locul pe care-l ocupă în cadrul acestei situații, de acum, de câteva ori pomenitele monumente de epocă maghiară.

Cel mai vechi nivel al acestui orizont, datat în special pe baza poziției sale stratigrafice și a materialelor ce le cuprinde cel mai târziu în al doilea deceniu al sec. al XI-lea, este reprezentat de un strat de nivelare ce a căpăcut umpluturile locuințelor arse, înglobînd, datorită unor operațiuni de răzuire, și unele niveluri arheologice ulterioare lor. Acest strat a constituit la un moment dat, în mod sigur, nivelul de călcare uzat de inițiatorii și constructorii a ceea ce s-a dovedit a fi primul dintre cele două monumente ecleziastice de epocă maghiară. Fundațiile sale — fapt ce constituie dovada absolută a datării în prima jumătate a sec. al XI-lea — sînt, în diferite locuri, direct atinse de gropile mormintelor aparținînd cimitirului datat, pe baza unor monede descoperite „in situ”, în sec. al XII-lea.

Între aceste două limite cronologice s-au situat — faptul apare stabilit cu toată siguranța — atît așa-numita pînă azi „Catedrala I”⁴, din a doua jumătate a sec. al XI-lea, aflată sub pardoselile actualei catedrale, cît și monumentul din prima jumătate a sec. al XI-lea (în raport cu așa-zisa Catedrală I aflat la 39 m spre vest), monument ale cărui fundații taie stratul de nivelare amintit mai sus.

Dacă monumentul de sub actuala catedrală s-a dovedit a fi o biserică trinavată cu o absidă semicirculară, construită în cea de a doua jumătate a sec. al XI-lea, cel descoperit în anul 1973, o parte din absida semicirculară și din nava unei biserici, avînd în lungime cea 14 m, se datează, cîndva, în prima jumătate a sec. al XI-lea, desigur, cu mult mai probabil, după anul 1018, anul care marchează începuturile primei organizări ecleziastice în regatul feudal maghiar.

Intrucît în legătură cu posibilitățile de a delimita perioada de funcționare a monumentului construit după anul 1018 a fost identificată și o anumită edificatoare — și plină de semnificații — situație arheologică, ținem să nu trecem acum mai departe fără a o preciza.

În cursul cercetărilor ce au condus la descoperirea absidei monumentului în discuție, au fost descoperite și cercetate trei schelete aparținînd unor morminte suprapuse. Ultimul dintre ele, fără inventar, al doilea avînd în zona osului temporal stîng un inel de tîmplă cu capătul în formă de S și cel mai recent în craniu, lipită de osul maxilarului inferior, o monedă, identificată a fi un dinar emis între anii 1141—1161, de regele Geza al II-lea⁵.

Cel mai vechi dintre aceste trei morminte, deci cel amintit mai sus drept ultimul, tăia o parte din fundația absidei monumentului datat în primele decenii ale sec. al XI-lea. Ca atare, acest monument — de acum, în ultimă instanță, de recunoscut drept o autentică „prima catedrală” — era, după cît se pare, chiar înainte de sfîrșitul sec. al XI-lea complet dezafectat, zidurile sale fiind în acea perioadă demantelate pînă la nivelul fundațiilor. De altfel, datorită tocmai acestei situații vom numi de acum înainte monumentul cel mai vechi *Catedrala Ia* și pe cel de sub actuala catedrală, I b.

⁴ În legătură cu datarea bisericii aflată sub pardoselile actualei catedrale romano-catolice din Alba Iulia, în articolul nostru: *Im Zusammenhang mit der Zeitlichen Bestimmung der ältesten „Rotunda Ecclesiae” Rumäniens und der Kathedrale I. in Alba Iulia*, în RRHA, I, 1975; în ceea ce privește biserica descoperită în campania arheologică din anul 1973 („catedrala I-a”) ea va constitui — sperăm într-un viitor apropiat — subiectul unei alte publicații.

⁵ Identificarea monedelor descoperite de noi la Alba Iulia aparține tov. Elena Isăcescu și tov. Octavian Iliescu (Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R.).

În legătură cu ambele biserici-catedrale mai ținem însă să relevăm și un alt aspect, de data aceasta privind calitatea lor de cele mai vechi monumente ecleziastice în stil romanic de pe teritoriul Transilvaniei.

Această calitate, dacă o relevăm în funcție de valorile ei istorice și totodată dacă o explicăm prin elucidarea problemei surselor de ordin tipologic și stilistic ale monumentelor în discuție, capătă și ea în actualul context o pondere aparte. Or, din punct de vedere tipologic și stilistic, originile lor sînt, în mod evident, cu mult mai firesc de căutat în ambianțele specifice unor șantiere controlate de ordinul benedictin, ordin care, purtător de „cuvînt apostolic“, a desfășurat după cît se pare o activitate deosebit de susținută în sprijinul coroanei maghiare și desigur, în mod neîndoielnic, în acest sens a contribuit efectiv și la elaborarea politicii ei interne și externe. Ca atare, bisericile-catedrale de la Alba Iulia constituie noi dovezi ale acestei activități, dar de data aceasta — pe teritoriul Transilvaniei. Dar, pe teritoriul Transilvaniei, misiunea așa-zisă apostolică a ordinului trebuie să fi fost cu mult mai complexă și totodată cu mult mai complicată. Mai complicată întrucît — cel puțin în legătură cu problema pe care o discutăm — sprijinul acordat coroanei nu trebuie să se fi rezumat numai la o acțiune de infiltrare în conștiința societății locale a unor noi concepții morale, concepții care să ducă spre, în cele din urmă, recunoașterea imuabilității unei noi structuri sociale și politice, ci, totodată, aceeași misiune trebuia să fi declanșat, ca întotdeauna într-un început, o acerbă luptă împotriva a ceea ce pe acest teritoriu evolua firesc, tradiționala și, în epoca de care ne ocupăm, puternica influență bizantină. Și astfel, în consecință, în cazul cînd vom fi determinați să acceptăm în sec. al X-lea la Alba — constituind tocmai principala consecință a unei directe influențe bizantine — existența unui centru politic și religios, în acea epocă aproape de confundat, atunci găsim explicația pe deplin clară a actelor simbolice ale primului rege al Ungariei — subliniem din nou — în acest loc și nu în altă parte a Transilvaniei și, ceea ce poate cuprinde semnificații deosebite, nu numai ale lui, ci și ale unora dintre urmași.

Ajunși în acest punct apare de acum obligatorie introducerea în discuție a problemei celui de al treilea monument cunoscut în Alba Iulia, monument căruia, ne mărturisim de la bun început convingerea, îi credem existența legată, pe căile unor diferite determinante de ordin istoric, de cea a așezării Dridu aparținînd populației romanice autohtone.

Este vorba de un monument aflat și el sub pardoselile actualei catedrale și cunoscut în literatura de specialitate sub numele de „rotonda-baptisteriu“⁶.

De fapt avem de-a face cu o rotundă, avînd obișnuita absidă semicirculară, prezentînd în totalitatea ei dimensiunile și caracterele specifice unei serii de astfel de monumente, cunoscute uneori în situații similare cu cea de la Alba Iulia, cu deosebire din Europa est-centrală și, deocamdată, în mod direct, mai puțin din sudul ei și datate, în marea lor majoritate, în sec. IX—X⁷.

Descoperit odată cu catedrala I b, datorită faptului că părea să fi fost direct lipit de zidurile ei și în urma unor cercetări concepute într-un mod cu totul greșit, acest monument — ulterior poate și din alte motive, pînă la cercetările noastre, fără a se mai reveni asupra lui, cu o singură mai recentă și remarcabilă excepție — a fost socotit, tot mereu, contemporan cu catedrala I b. Mai trebuie

⁶ Cf. V. Vătășlanu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 22; Entz Géza, în *Acta Historiae Artium*, 5, 1959, 1—2, p. 1 și 14, 1960, 1—2, p. 1.

⁷ Cf. Veronika Gervers, în *Cahters de civilisations médiévale, X—XII siècles*, XI, 1868, p. 521 sq., cu bibliografia la zi.

să precizăm în legătură cu soarta acestui monument și faptul că, ceea ce trebuie să fi rămas din stratigrafia arheologică corespunzând perioadei de timp în care a funcționat, după suprapunerea lui de către construcțiile catedralei actuale a fost în mod complet distrusă în urma unor săpături executate în cadrul primului mare șantier de restaurare a catedrei romano-catolice din Alba Iulia, șantier condus, pînă la închiderea lui în anul 1917, de Ștefan Möller.

Totuși, în ciuda acestor împrejurări, pe calea cercetărilor de parament și de structură a zidărilor, analizei mortarelor pe cale de laborator, analizelor de ordin topografic, reconstituirilor planimetrice la scară și, în fine, prin coroborarea rezultatelor obținute pe aceste căi cu cele sigure obținute în săpăturile efectuate în zona rotondei, noi am reușit să demonstrăm, în ultimă analiză, un singur fapt, unul, dar... concludent.

Rotonda-baptisteriu în momentul deschiderii șantierului Catedralei I b *nu mai exista* și, în consecință, construcția ei a fost opera unui șantier ce a funcționat *cu mult înainte* de șantierul catedralei I b⁸.

În sprijinul acestei concluzii și în sprijinirea altor ipoteze formulate pe baza ei, ipoteze de data aceasta privind valorile istorice ale rotondei, considerăm descoperirea — între timp — a catedralei Ia drept o nouă și irefutabilă dovadă.

Am avut convingerea, încă de tunci de cînd am sistat cercetările privind rotonda, că ne aflăm în fața primului monument ecleziastic de tradiție bizantină ce marchează, în Transilvania, începuturile feudalismului timpuriu.

Cu alte cuvinte ne-am format convingerea că ne aflăm în fața unui monument ce a putut fi la un moment dat considerat simbolul tradițiilor populației autohtone romanice și totodată actul de naștere al unei societăți ce va încerca, cîndva spre sfîrșitul sec. al X-lea, să rivalizeze cu cea care, pe Cîmpia Pannonică — istoria a dovedit-o —, se dezvoltă într-un ritm mult mai rapid.

Din punct de vedere istoric, deocîndată, singurele știri pe care am fi înclinați să le comentăm în legătură cu existența rotondei-baptisteriu ar fi cele legate de ceea ce am numit, recent, „momentul Hyerotheus”⁹.

Se cunoaște dintr-un mic capitol al acelei ΣΥΝΟΨΙΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ a lui Kedrenos evenimentul petrecut la Constantinopol în cursul domniei lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul, creștinarea unui conducător maghiar „Γούλας” a cărui comportare ulterioară evenimentului, apreciată, în sensul bun al cuvîntului, în mod deosebit de autor, este apoi însă, în cadrul aceluiași mic capitol, comentată în continuare, în antiteză, cu destinul unui alt conducător maghiar numit „βουλοσονδές”. Acesta, creștinat, se pare, tot pe atunci, în împrejurări similare, se dovedește a fi acceptat botezul doar pentru a obține, pe moment, subsidiile și foarte probabil sprijinul politic al Bizanțului.

Sfîrșitul pasajului ne informează, lapidar, și asupra felului în care Bulosudes își încheie cariera — se remarcă ușor —, înțeles de Kedrenos drept o pedeapsă de așteptat pentru cel ce dăduse dovadă de atîta perfidie. Bulosudes cade, undeva în vestul Europei, ucis de Ioan, regele francilor¹⁰.

Ceea ce ni se pare însă acum de reținut este faptul că am putea, oarecum, considera aceste știri drept confirmate, fie și indirect, prin cele ce aflăm în cap. LI din *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus și, de pildă, din cap. XXXIII din *Chronicon Pictum Vindobonense*, capitole unde se precizează faptul că, în anul 955, deci aproape 8 ani de la evenimentul petrecut la Constantinopol, lângă Augusta,

⁸ Radu Heitel, *Im Zusammenhang...*, in loc cit.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ C.S.H.B., Bonn, II, 1839, p. 328.

În apropierea oraşului de azi Augsburg, sînt capturaţi şi apoi ucişi doi conducători maghiari, *Leel* şi *Bulchu*. Ori, a fost de mult recunoscut faptul că *Bulchu* nu poate fi altul decît necredinciosul *Bulosudes*¹¹.

Dacă ne gîndim acum — pentru a identifica personajul creştinat la Constantinopol —, bazaţi de preferinţă pe capitolele XV şi XXXV din „Cronica pictată“, la problema succesiunii numelui sau titlului — oricum datele problemei nu se schimbă — de Gyula, aflat, subliniem, tot mereu în legătură numai cu istoria Transilvaniei interoarpatică, atunci ni se pare de recunoscut pe primul Gyula între cei primii 7 căpitani ai triburilor maghiare — şi ca atare pe unul dintre aceia căruia i s-ar putea atribui incendiul de la Alba, şi, în acest caz — plauzibil — în cel creştinat la Constantinopol pe un al doilea. Acest al doilea Gyula, „dux magnus et potens“, ar fi atunci cel care se reîntoarce de la Constantinopol cu „*Μοναχὸς Ἰερόδωρος*“ şi cel ce va avea o fiică, pe Şarolta, care, după căsătoria cu Geza, va naşte, în anul 969, pe viitorul rege Ştefan al Ungariei.

În ceea ce priveşte pe Gyula al treilea şi pe care izvorul ni-l precizează fără echivoc şi chiar, după cîte s-ar putea înţelege, în dorinţa de a clarifica succesiunea în sensurile în care o interpretăm noi astăzi, astfel: „Non tamen ista Gyula capitaneus, sed ab illo tertius“, nu ar fi exclus, deoarece ne este în alt loc prezentat drept unchi al regelui, să fi fost un frate al Şaroltei. Oricum, soarta acestui ultim Gyula, după anul 1002, ne este cunoscută¹².

Revenind la activităţile uşor de presupus ale primului Gyula, nu credem că ar mai fi de respins de *plano* ipoteza noastră după care acesta, în prima jumătate a sec. al X-lea, venind, eventual, dinspre nord sau, după noi mai degrabă, înaintînd de-a lungul Mureşului, după ce a forţat trecerea prin Porţile de Fier ale Transilvaniei, atacă în fruntea unui grup de războinici aşezarea de la Alba, aşezare — ipoteză acum de acceptat — care constituia centrul unei mai vechi uniuni de obşti a populaţiei romanice autohtone.

Şi, în continuarea acestei presupuse desfăşurări a evenimentelor, nu ar fi de loc exclus ca, ulterior, după impact, dîndu-şi mîna dreaptă cu autohtonii — aşa după cum poate nu cu prea mulţi ani înainte o făcuseră luptătorii unui alt trib maghiar — grupul de războinici conduşi de primul Gyula să fi hotărît rămînerea pe aceste locuri¹³.

Crearea, în acest mod, a unei pătri suprapuse, conducătoare, şi a cărei existenţă, stabilitate şi dezvoltare erau garantate numai în cazul cînd, renunţînd la forţă, trecea la o colaborare cu acele elemente locale care reprezentau, obiectiv, forţele ce acţionau de acum spre dizolvarea hieraticelor structuri ale democraţiei de obşte, este de presupus. De altfel numai pe o astfel de cale sînt de acceptat în acea epocă, într-un ritm mult mai rapid decît cel care ar fi fost istoric normal, apariţia primelor forme de relaţii sociale ce ulterior, maturizate, dezvoltate în anumite direcţii, vor deveni caracteristice epocii, propriu-zis, feudale.

Cu alte cuvinte pentru a se ajunge la formele de organizare feudale sînt necesare premise date. Ca atare numai atunci cînd le descoperim în cadrul unei societăţi ce a ajuns în stadiul de a le consacra, putem, după părerea noastră,

¹¹ Faptul — dar în alt context — este relevant şi de György Györffy, în *A Honfoglaló Magyarok Települési Rendjéről (Über das Siedlungssystem der Landnehmenden Ungarn)*, „Archaeologiai Ertesítő“, nr. 2, 1970, Budapest, rez. germ., p. 241.

¹² G. Popa-Lisseanu, *Cronică pictată...*, cap. XV şi XXXV; E. Szentpétery, op. cit., II, *Chronicon Pictum Vindobonense*.

¹³ *Anonymus*, cap. XXVII, „De morte Gelu“; în legătură cu numele de Gelu, cf. A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, Bucureşti, 1939, p. 119 sq. şi nota 2, p. 120; în legătură cu „Gyla“ de o importanţă aparte comentariile de la pag. 78 sq., p. 84, p. 87 şi passim.

să ne permitem, pentru a preciza faza de evoluție istorică a acelei societăți, să uzăm de termenul „feudal timpuriu“. În acest sens, în replică, orice formațiune social-politică, avînd la bază o uniune de obști și existînd numai pe această bază, din punct de vedere istoric continuă să aparțină unei faze de evoluție a societății, oricum, *anterioară* celei feudale¹⁴.

O formațiune în care premisele de care vorbeam apar, dar nu ajung în faza de a fi consacrate, deci nu pot determina apariția unor legi, a unei întregi suprastructuri care să le asigure dezvoltarea, sucombă. În feudalism nervul vital al suprastructurii determinate s-a dovedit a fi biserica.

O formațiune social-politică feudal timpurie o poți recunoaște imediat, de *jure*, atunci cînd îi descoperi, fie într-o formă primară, indispensabilă organizare ecleziastică, desigur organizare ce apare în urma și ca o consecință directă a existenței puterii laice, deci a unei pătri sociale dominante.

În ceea ce privește istoria formațiunii populației romanice autohtone din bazinul mijlociu al Mureșului nu sîntem încă în măsură să știm dacă din punct de vedere social-politic ea depășise stadiul unei uniuni de obști și în acest caz, în cadrul ei, să fi apărut deja premisele necesare unei organizări ecleziastice.

Lipsind argumentul decisiv — în primul rînd de ordin arheologic — care să ne permită legarea rotondei în mod direct de existența așezării Dridu din sec. al IX-lea și de la începutul sec. al X-lea, deocamdată ipoteza cea mai la îndemînă rămîne atribuirea ei epocii marcate de ceea ce am numit „momentul Hyerotheus“.

Deci rotonda ar putea fi atribuită ducatului lui Gyula și episcopului său, acel *Μοναχὸς Ἰερόθεος*. Și intrucît — *așa după cum o dovedește fără îndoială prezența culturii Dridu* — majoritatea supușilor celui de al doilea și apoi al treilea Gyula erau urmașii „Blachilor“ autohtoni (*și după cum apar fără legătură cu vreun grup slav*) și o minoritate de origine maghiară, iar forma lor de organizare religioasă era în esență de tip *bizantin sau bizantino-slavă* (fapt ce nu implică, neapărat, prezența unui etnos slav), este cazul *primului stat feudal timpuriu* de pe teritoriul *Transilvaniei*. Și ca atare, în anul 1003 nu se încheie istoria, în continuare, a unui „voievodat româno-slav“, ci a unei formațiuni social-politice feudale-timpurii, structurate pe bazele preexistente ale unei formațiuni social-politice autohtone¹⁵.

Din acel an în istoria Transilvaniei începe o nouă epocă.

¹⁴ În legătură cu cercetările privind modul de producție anterior celui feudal se încearcă în ultima vreme noi orientări; cf. Miron Constantinescu, Modul de producție tributați și orînduirea tributații, în „Probleme economice“, nr. 11, an. XXV, 1972, p. 29—44 și nr. 4, 1973; Ștefan Olteanu, în „Studii“, rev. de istorie, nr. 4, t. 26, 1973, p. 677—681.

¹⁵ În legătură cu procesul de asimilare a slavilor, cf. Eugenia Zaharia, Cîteva observații despre arheologia și istoria sec. VIII—XI pe teritoriul R. S. România, în „Aluta“, I, Sîntu Gheorghe, 1969, p. 115 sq.; idem, *Données sur l'archéologie des IVe—XIe siècles sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacia“, N.S., XV, 1971, p. 269, 281 și 285. În legătură cu procesul unor influențe — numite cu mult mai apoape de adevăr — bizantino-slave, de domeniul suprastructurii, influențe care desigur nu implică neapărat și prezența unui etnos slav, cf. Răzvan Theodorescu, *Byzance, Balkans, Occident dans la civilisation roumaine au Xe—XIIe siècles*, în „Cahiers de civilisation médiévale, X^e—XIIe siècles“, 4, 1972, p. 261—268 și passim; în același sens — sugestive în lumina celor mai recente descoperiri arheologice — cf. A. Sacerdoțeanu în „Studii“, nr. 1, t. 23, 1970. În concluzie, credem că devine ușor de înțeles de ce nu mai putem admite, în totalitatea ei, acum teza — consacrată și prin publicarea în tratatul de Istoria României — după care în sec. IX—X în zona bazinului Mureșului ar fi existat un „voievodat româno-slav“. Cf. Kurt Horedt, *Voievodatul de la Bdlgrad-Alba Iulia*, în SCIV, nr. 3—4, t. V, 1954, p. 504 și passim (cu acest prilej precizăm însă faptul că, pentru cercetările în domeniu, lucrarea ca atare și cercetările efectuate de autor în vederea elaborării ei prezintă — și vor prezenta în continuare — o deosebită importanță).

**CONTRIBUTIONS AU PROBLÈME DE LA GENÈSE DES RAPPORTS
FÉODaux EN TRANSYLVANIE A LA LUMIÈRE DES RECHERCHES
ARCHÉOLOGIQUES D'ALBA IULIA**

— Résumé —

En se fondant sur les résultats exceptionnels fournis par les recherches archéologiques entreprises à l'occasion de la restauration de la Cathédrale catholique d'Alba Iulia (monument du XIIIe siècle), l'auteur réexamine sous le rapport historique l'hypothèse de l'existence au haut moyen âge, dans le sud de Transylvanie, d'une formation politique autochtone antérieure à la pénétration hongroise. Finalement, sur la base de témoignages archéologiques incontestables, il démontre l'existence d'une telle formation aux IXe—Xe siècles.

En effet, les fouilles ont mis au jour un site de type Dridu, caractéristique pour le IXe siècle, qui a probablement pris fin au début du Xe siècle par un incendie. L'existence de ce site, qui est corroborée indirectement par des sources historiques byzantines et hongroises, est révélée par la présence d'une église du type ronde, avec abside en hémicycle, type commun sur les territoires où, aux IXe et Xe siècles, le missionarisme byzantin fut particulièrement actif (par exemple, la Grande Moravie et le territoire pannonien).

Ce premier édifice fut surmonté par la suite de deux autres monuments religieux : l'un (une nef terminée par une abside en hémicycle) de la première moitié du XIe siècle, l'autre (une basilique à trois nefs à abside également en hémicycle) datant de la seconde moitié du même siècle. Ces deux monuments, qui sont les plus anciennes constructions ecclésiastiques romans sur le sol de la Transylvanie, constituaient le symbole de l'occupation délibérée, systématiquement organisée, du territoire, à la suite de la première campagne militaire du roi Etienne Ier dans le sud de la Transylvanie, achevée en 1004, puis de celle du roi Ladislas dans la seconde moitié du XIe siècle.

L'emplacement choisi pour ces édifices est caractéristique pour la pensée politique féodale, démontrant une fois de plus ici, à Alba Iulia, la volonté de détruire une ancienne tradition, celle d'un monde roman qui, au Xe siècle encore, était profondément attaché à l'Eglise byzantine.